

Izveštaj o doktorskoj disertaciji

KA TRANSCENDENTALNOM ZASNIVANJU JAVNOG PRAVA

doktorantkinje Jelene Govedarice

Odlukom Nastavno-naučnog veća Filozofskog fakulteta u Beogradu od 25.09.2020. godine izabrani smo kao članovi komisije za analizu i ocenu doktorske disertacije *Ka transcendentalnom zasnivanju javnog prava* doktorantkinje Jelene Govedarice. Na osnovu uvida u rad kandidatkinje, zadovoljstvo nam je da Nastavno-naučnom veću podnesemo sledeći izveštaj.

• **Podaci o kandidatkinji i disertaciji**

Jelena Govedarica je rođena 5.4.1983. u Beogradu. Studije filozofije na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Beogradu upisala je 2003. godine, a diplomirala u februaru 2011. godine, sa prosečnom ocenom tokom studija 9,44, ocenom 10 na diplomskom ispitu i temom diplomskog rada: „Kantova filozofija javnog prava“. Doktorske studije filozofije, na istom odeljenju, upisala je 2012. godine, kao student koji se finansira iz budžeta Republike Srbije, sve ispite je položila u roku, sa ocenom 10. Od 2011. do 2018. godine radila je kao nastavnik filozofije, etike i građanskog vaspitanja u Elektrotehničkoj školi „Rade Končar“; od 2014. do 2017. godine bila je angažovana kao saradnik u nastavi na osnovnim studijama filozofije, na predmetu „Ranohrišćanska i srednjovekovna filozofija“, a u školskoj 2018/2019. godini na istom predmetu i na predmetu „Uvod u filozofiju religije“. 2018. godine izabrana je u zvanje istraživač – saradnik i zaposlena u okviru projekta Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije: „Dinamički sistemi u prirodi i društvu: filozofski i empirijski aspekti“, na Institutu za filozofiju pri Filozofskom fakultetu Univerziteta u Beogradu. Zahvaljujući stipendiji CEEPUS, u okviru projekta: „Ethic and Politics in the European Context“, 2016. godine je mesec dana boravila na Institutu za društvenu etiku pri Univerzitetu u Beču, a zahvaljujući ERASMUS stipendiji školsku 2017/2018. godinu doktorskih studija završila je na Univerzitetu u Gracu.

Svoje radove prezentovala je u zemlji i inostranstvu. 2015. godine izložila je rad na temu „Grocijusova teorija prirodnog prava“ na Institutu za filozofiju i društvenu teoriju u Beogradu, 2016. godine na Institutu za društvenu etiku Univerziteta u Beču izlagala je rad na temu „Towards Transcendental Grounding of Public Right“, 2017. godine na Institutu za

filozofiju Univerziteta u Gracu imala je prezentaciju rada pod naslovom: „Between Natural Law and Legal Positivism – Kant’s Conception of Public Right”, a 2018. godine na Institutu za filozofiju Univerziteta u Gracu rada na temu: „The Significance of Analogies for Understanding the Sope of Kant's Public Right”.

Jelena Govedarica je do sada publikovala nekoliko radova: u časopisu *Theoria* objavila je rad „Aporija ljudskih prava iz ugla Kantove filozofije politike“ (2012), u časopisu *Filozofija i društvo* rad „Grocijusova teorija prirodnog prava“ (2015), u časopisu *Luča* rad „Gejlen Strosn protiv narativnosti“ (2015), a 2016. godine u časopisu *Filozofija i društvo* objavila je „Book review – Sven Nyholm, *Revisiting Kants Universal Law and Humanity Formulas*” i „Book review – Georg Cavallar, *Kants Embedded Cosmopolitanism – History, Philosophy and Education for World Citizens*”.

Rukopis disertacije Jelene Govedarice pod nazivom *Ka transcendentalnom zasnivanju javnog prava*, sa sažetkom na srpskom i engleskom jeziku, sadržajem i bibliografskim podacima, ima ukupno 207 strana, od čega osnovni tekst čini 193 strane. Rad je podeljen u šest osnovnih poglavlja, koja su praćena uvodnim i zaključnim razmatranjima.

- **Predmet i cilj disertacije**

Predmet disertacije kandidatkinje Jelene Govedarice je analiza Kantove filozofije javnog juridičkog i etičkog prava, koju ona tumači kao najvažniji deo obuhvatne teorije o uslovima mogućnosti moralnog napretka i moralizacije čovečanstva. Iako afirmiše tezu da pravo i etika treba da budu dva odvojena i nezavisna tipa zakonodavstva, jer imaju različite domene važenja i metode uspostavljanja javnog prava, autorka naglašava da ona imaju isti predmet – slobodu, i isti krajnji cilj do koga u različitom stepenu, na različit način i drugim sredstvima treba da dovedu – zaštitu i afirmaciju slobode. Pošto taj krajnji cilj uključuje ne samo vlastito moralno savršenstvo, nego i svrhu dobrobiti, sreće drugih ljudi, on nije individualistički koncipiran, već uvek socijalno usmeren cilj, zamišljen kao približavanje najvećem dobru koje je na Zemlji moguće. Autorka tvdi da je moralizacija moguća jedino pod pretpostavkom potpune slobode, shvaćene kao autonomije i u juridičkom i u etičkom smislu, zbog čega juridičku i etičku zajednicu po njenom mišljenju treba razumeti kao dva stajališta na putu moralizacije čovečanstva: vremenski prvo je juridičko, a drugo etičko, što znači da bi uspostavljanje svetske federativne republike trebalo da vodi daljem cilju beskonačnog približavanja carstvu vrline. Taj put ona tumači kao put ka transcendentalno zasnovanom javnom pravu.

Autorka naglašava da je javno pravo transcendentalno zasnovano samo onda kada njegove norme zadovoljavaju uslove opšteg i nužnog važenja za sve ljude. Takvo propisuje dužnosti koje su večno validne, čijim izvršavanjem se čovečanstvo može približavati večnom miru. Pošto misli da je transcendentalni uslov javnog prava sloboda, a da je jednaka sloboda svih ljudi moguća jedino kada je određena apriornim principima, autorka zastupa stav da moralni napredak čovečanstva pretpostavlja, sa jedne strane, strogo ograničavanje samovolje ljudi putem apriornih juridičkih principa, a sa druge strane, učestaliju determinaciju njihove volje apriornim etičkim principom, samom predstavom moralnog zakona. Moralizaciju, kao ostvarenje krajnje svrhe stvaranja prirode, moguće je po njenom mišljenju zamisliti jedino pod pretpostavkom konstitucije svetske juridičke i etičke države, u kojima će istovremeno važiti juridičko i etičko javno pravo.

Osnovna teza koju Jelena Govedarica u disertaciji brani jeste da juridička sloboda čovečanstva može u potpunosti biti garantovana samo ukoliko se uspostavi svetska federativna republika, dok se etička sloboda čovečanstva može osvajati jedino kroz stalnu borbu sa radikalnim zlom, koja ima više izgleda na uspeh ako ljudi osnuju carstvo vrline, koje će se sve više širiti dok ne obuhvati sve ljude. Polazeći od stava da je sloboda moguća jedino u miru, a da je trajni mir moguć jedino pod pretpostavkom važenja javnog juridičkog prava u sve tri njegove forme, ona tvdi da je uspostavljanje valjanog javnog juridičkog prava prvi i nužni uslov mogućnosti moralnog napretka čovečanstva. Sa druge strane, na osnovu Kantovog stava da ostajanje ljudi u etičkom prirodnom stanju višestruko uvećava mogućnost konflikata koji bi ugrozili juridički uspostavljen mir i unazadili kulturna i civilizacijska dostignuća čovečanstva, ona zaključuje da je drugi uslov mogućnosti ostvarenja krajnje svrhe stvaranja (kao ideal koji ima objektivnu praktičku realnost) osnivanje carstva vrline u kome će važiti etičko javno pravo.

Uzimajući u obzir Kantov stav da se ljudi moraju vaspitati da bi zakoni morala mogli odrediti njihovo postupanje, autorka afirmiše tezu da vaspitanje u širem smislu ima centralnu ulogu u procesu moralnog napretka čovečanstva. Ovaj širi pojam vaspitanja obuhvata vaspitanje pojedinačnih ljudi i vaspitanje naroda koje se odvija posredstvom valjanog juridičkog javnog prava u sve tri njegove forme, učešća građana u zakonodavnoj grani vlasti i javne upotrebe uma. Zbog toga značajan prostor u svojoj disertaciji ona posvećuje kako teorijskim pretpostavkama (kao što su Kantova teorija delanja i teorija o prvobitnim sklonostima ljudskog bića) i problemima vezanim za samu mogućnost moralnog napretka čoveka (poput mogućnosti uticaja fenomenalnog na noumenalni karakter), tako i analizi Kantove pedagoške teorije i njegovog shvatanja prosvetiteljstva.

- **Prikaz sadržaja disertacije po poglavljima**

U prvom poglavlju doktorske disertacije („Skica Kantovog tumačenja sazajnog procesa“) Jelena Govedarica izlaže najvažnije elemente Kantove epistemologije i naglašava suštinsku ulogu razlikovanja pojava od stvari po sebi za ispravno razumevanje njegove teorijske i praktične filozofije. Ona afirmiše razumevanje ove distinkcije kao „dva aspekta“ jedne iste „stvari“, zastupajući takozvano epistemološko (a ne metafizičko) tumačenje njegove teorijske filozofije. Kako je sloboda fundamentalni pojam njene disertacije, autorka u ovom poglavlju ukratko prikazuje rešenje treće antinomije uma u kojoj biva dokazana logička mogućnost postojanja transcendentalne slobode i objašnjava na osnovu čega je Kant tvrdio da se na transcendentalnoj ideji slobode zasniva njen psihološki (praktični) pojam. Ona takođe analizira distinkciju između regulativnih i konstitutivnih principa, tvrdeći da se tek uvažavanjem ove distinkcije može razumeti zbog čega ideje i ideali imaju najvažniju ulogu u praktičnoj filozofiji, u čijem je okviru njihova upotreba imanentna i plodonosna, iako je u teorijskom uvek transcendentna.

U drugom poglavlju („Teleološko suđenje, simbolizam, analogije“) autorka najpre objašnjava ulogu transcendentalnog principa refleksivne moći suđenja, principa svrhovitosti koji ima najvažniju ulogu u razumevanju Kantovog tumačenja moguće prošle i buduće istorije čovečanstva. Objasnjavajući simboličko predstavljanje, karakteristično za refleksivnu aktivnost moći suđenja, ona skreće pažnju na značaj i vrednost analogija za tumačenje Kantove filozofije i najavljuje da će iz analiza pojedinih analogija koje Kant upotrebljava u okviru svoje pravne i političke teorije (poput analogije između ljudi i država u prirodnom stanju) slediti važne teze koje će braniti. Autorka potom objašnjava pojmove poslednje i krajnje svrhe stvaranja prirode, koje Kant uvodi u *Kritici moći suđenja* govoreći o prirodi kao jedinstvenom teleološkom sistemu i njegov stav da bi tek zajednica umnih bića pod moralnim zakonima bila krajnja svrha stvaranja ovog sveta, zato što bi jedino u njoj ljudi mogli ostvariti sve umne i moralne potencijale. Oslanjajući se, između ostalog, na ove analize autorka tvrdi da bi moralizacija čovečanstva predstavljala realizaciju krajnje svrhe stvaranja.

Treće poglavlje („Kantovo objašnjenje delanja“) Jelena Govedarica posvećuje analizi Kantove „dvoaspektne“ teorije delanja, tvrdeći da istovremeno važenje kauzaliteta prirode i slobode, čija je mogućnost ustanovljena u trećoj antinomiji, zahteva razlikovanje između fenomenalnog i noumenalnog aspekta ljudskog delanja. Ona detaljno analizira pretpostavke i implikacije psihološkog, odnosno praktičnog pojma slobode, pripisujući takvu slobodu fenomenalnom karakteru, dok transcendentalnu slobodu tretira kao kauzalitet svojstven

noumenalnom karakteru, na osnovu koga se jedino mogu objasniti moralne radnje. Bez detaljnog upuštanja u kompleksne teorijske probleme, autorka predlaže rešenje problema koji Kantova epistemologija postavlja pred svaku interpretaciju kojoj je u osnovi ideja moralnog napretka, tvrdeći da se moralni napredak odvija isključivo u empirijskoj ravni i da ga treba tumačiti kao formiranje empirijskog karaktera koji će biti podložniji uticaju noumenalnog karaktera. S tim u vezi ona tvrdi da vaspitanje i prosvetavanje mogu doprineti moralizaciji čovečanstva, kao ostvarenju krajnje svrhe stvaranja, ali da oni do nje ne dovode nužno.

U četvrtoj glavi („Carstvo svrha“) autorka interpretira Kantove teorije o etičkom prirodnom stanju, radikalnom zlu i carstvu vrline. Polazeći od Kantovih stavova da najveća opasnost po dobru volju u etičkom prirodnom stanju leži u samom životu u zajednici i da unutrašnji sukobi koji se u pojedincima zbivaju u naporu osvajanja vrline ne bi imali tako radikalne posledice da čovek nije okružen drugim ljudima sa kojima se neprestano poredi, ona zaključuje da je uzrok sukoba to što je ličnost, kao rezultat konstantne komparacije, tretirana od strane drugih ljudi kao manje vredna. Prezir koji prati one koji se u društvu percipiraju kao inferiorni provocira sukobe, jer se svodi na uskraćivanje dostojanstva ličnosti i ograničavanje njene slobode. S tim u vezi autorka brani tezu da Kantovi stavovi o neophodnosti konstitucije carstva vrline nemaju za cilj samo da pokažu da je takva zajednica nužna radi efikasnije borbe sa radikalnim zlom, već da ostanak ljudi u etičkom prirodnom stanju višestruko uvećava mogućnost sukoba među njima, da može rezultirati ratom i ugroziti sva dostignuća juridički uspostavljenog mira, prvenstveno dostignuti kulturni i civilizacijski stupanj napretka naroda. Iako smatra da je napredak kulture i civilizacijskog stupnja naroda uslov obuhvatnije moralizacije čovečanstva, ona ipak naglašava da takav napredak ne rezultira nužno napretkom moraliteta.

Peto poglavlje ove doktorske disertacije („Vaspitanje čovečanstva“) obuhvata različite teme povezane pojmom vaspitanja u širem smislu. Autorka ističe da bilo koju vrstu napretka čovečanstva Kant tumači kao razvijanje postojećih potencijala ljudskog bića, a kada govori o moralnom napretku čovečanstva, realizacija potencijala odnosi se na moć žudnje. Ona najpre izlaže Kantovu teoriju o prvobitnim sklonostima ljudskog bića, tvrdeći da je realizacija potencijala moći žudnje moguća ako se otklone negativni uticaji patoloških sklonosti na prirodne svrhe i funkcije urođenih predispozicija i ukoliko se one maksimalno iskoriste. Zatim prikazuje Kantovu viziju najranije ljudske istorije, koju, na osnovu analogije između čoveka i čovečanstva, razvojnih faza kroz koje oni prolaze do zrelosti, ona tumači kao detinjstvo čovečanstva. Osnovni ciljevi odgoja čovečanstva u ovoj fazi su disciplinovanje divljaštva posredstvom zakona i suzbijanje sirovosti posredstvom kulture. Autorka tvrdi da se

iz ugla empirijskog razvoja moraliteta, koji se može pratiti samo kroz razvoj javnog prava, najranija istorija treba razumeti kao opis prirodnog stanja i da se osnivanjem država i javnog prava čovečanstvo disciplinuje. U trećem delu ovog poglavlja autorka tumači Kantovu filozofiju vaspitanja u užem smislu, posredstvom analize njenih osnovnih ciljeva (disciplinovanja, kultivacije, civilizovanja i moralizovanja), argumentujući u prilog tezi da bi vaspitanje koje Kant predlaže stvorilo najpovoljnije uslove i višestruko uvećalo verovatnoću uspešnog ishoda razvoja moraliteta na nivou čovečanstva, pored toga što ne bi nužno dovelo do moraliteta svakog čoveka. Četvrti deo ovog poglavlja posvećen je analizi obrazovnog aspekta prosvetiteljstva. Uzimajući u obzir nesavršenu dužnost ljudi da budu savršeni, autorka tvrdi da se vaspitanje ne okončava onda kada ljudi dostignu uzrast u kome postaju vlastiti gospodari, već da ta dužnost zahteva od svakog čoveka konstantno prosvetljenje. Ona takođe naglašava da zabrana prinude da se imaju određene svrhe ili da se živi na način na koji to neko drugi hoće, koju zahteva sloboda, podrazumeva to da se odrasli ljudi ne smeju prevaspitavati i usrećivati, niti im se sme zabraniti da javno upotrebljavaju um. Iako tvrdi da je dostizanje stanja prosvetljenosti pojedinca uslov mogućnosti napredovanja čovečanstva ka krajnjoj svrsi stvaranja prirode, autorka misli da to ipak nije dovoljan uslov, jer je za prosveteljeno doba – čovečanstvo na određenom stupnju razvoja, neophodno obuhvatnije socijalno prosvetljenje, čiji je preduslov sloboda javnog govora.

Šesto poglavlje („Nauka o pravu“) posvećeno je detaljnoj analizi Kantove pravne teorije, kako njenog transcendentnog, tako i empirijskog dela – empirijskih pravnih principa i filozofije politike. Ono se sastoji iz osam manjih, povezanih tematskih celina, u kojima je na obuhvatan i sistematičan način prikazano Kantovo shvatanje tri forme juridičkog javnog prava. Nakon objašnjenja osnovnih pojmova i distinkcija metafizičkih načela nauke o pravu, autorka izlaže njegovo shvatanje prirodnog stanja, prava koja u tom stanju postoje i razloge koje nudi za stav da je izlazak iz prirodnog stanja dužnost ljudi, a u jednom specifičnom smislu i država, pa i ljudskog roda prema sebi samom. Ta dužnost je zasnovana na Kantovom stavu da je prirodno stanje stanje rata, ali ne u empirijskom, već u apriornom smislu. Ona detaljno analizira psihološku slobodu u njenoj spoljašnjoj upotrebi, nazivajući je i juridičkom slobodom, jer se na tako shvaćenoj slobodi – jedinom prirodnom pravu, koje u jednom specifičnom smislu zahteva i svojinsko pravo, zasniva čitava Kantova metafizika prava. U okviru analize državnog javnog prava Jelena Govedarica insistira na ključnoj ulozi koju imaju republikanski princip i reprezentacija za približavanje idealu večnog mira. Princip republikanizma, kao princip podele vlasti, tvrdi ona, svoj osnov ima u slobodi, jer ako narodu pripada zakonodavna vlast – a mora mu pripadati da bi sloboda, kao autonomija naroda bila

očuvana – onda mu ne mogu pripadati i ostale dve grane vlasti, jer bi u suprotnom svako bio sudija u vlastitom sporu. Iz istog razloga je neophodno zadovoljiti princip reprezentacije: podela vlasti je u državi nužna, a jedini način da iste osobe nemaju svu vlast u svojim rukama je da se zadovolji princip reprezentacije. U okviru druge forme javnog prava, autorka naglašava značaj analogije između ljudi i država u prirodnom stanju za razumevanje Kantovih stavova o međunarodnom javnom pravu, analizira nekoliko modela međunarodnog uređenja koje je on afirmisao i nudi interpretaciju koja izmiruje njegove naizgled kontradiktorne stavove o savezu naroda i svetskoj državi. Ona pokazuje na koji način principi međunarodnog prava zabranjuju intervencionizam i tvrdi da principi kosmopolitskog prava zabranjuju kolonizaciju, štiteći pokušaj ljudi da sa stanovnicima drugih država ili zajednicama ljudi koji žive u prirodnom stanju uspostave neku formu komunikacije. Kosmopolitsko pravo takođe garantuje minimalni obim slobode izbeglicama i prognanim licima na teritoriji država u kojima su se našli spasavajući vlastiti život. U poslednjem poglavlju autorka brani tezu da Kantova politička filozofija svoje ishodište ima u etici, iako samo pravo mora od nje ostati odvojeno. Ona tvrdi da etika i pravo svoj puni smisao u ostvarenju potencijala ljudskog bića imaju jedino u uzajamnoj zavisnosti, jer je polazna tačka moralnog napretka čovečanstva valjano juridičko javno pravo, koje se ne može zamisliti bez dobre volje „moralnih političara“, a krajnja tačka javno etičko pravo carstva vrline.

U zaključnim razmatranjima autorka tvdi da je prvi nužni uslov slobode, a samim tim i moralnog napretka čovečanstva, mir, argumentujući u prilog tezi da u Kantovom shvatanju mira treba razlikovati tri stupnja: primirje, trajni i večni mir. Trajni mir u njenoj interpretaciji je moguć jedino pod uslovom uspostavljanja svetske federativne republike, u kojoj bi autonomija svih naroda i sloboda svakog građanina bila očuvana, dok pojam večnog mira odgovara idealnom stanju u odnosima među ljudima i narodima koje se zamišlja u carstvu vrline. Iako je večni mir ideal, neostvarljiv u ovom svetu, autorka tvrdi da on ima objektivnu praktičku realnost, te da ljudi i narodi imaju dužnost da mu se uvek približavaju.

- **Ostvareni rezultati i naučni doprinos disertacije**

Disertacija Jelene Govedarice doprinosi boljem razumevanju opsega Kantove filozofije javnog prava, prevashodno time što ukazuje da se javno pravo ne odnosi samo na juridički domen moralne filozofije, već u jednom specifičnom smislu obuhvata i Kantovo etičko učenje. Dok Kantovo shvatanje etičkog javnog prava do sada na našem jeziku nije sistematično ni detaljno analizirano, o njegovoj pravnoj i političkoj filozofiji pisali su mnogi

autori. Doprinos ove disertacije razumevanju Kantove filozofije javnog juridičkog prava ogleda se u sistematičnoj i detaljnoj analizi ove teme, argumenovanom i doslednom afirmisanju originalnih teza, kao i u autorkinom nastojanju da ovaj deo sistema Kantove kritičke filozofije poveže sa ostalima, i to ne samo sa njegovom filozofijom istorije, već i sa njegovom etikom, antropologijom, filozofijom vaspitanja, pa čak i epistemologijom. Povrh toga, ova disertacija tumači retko tematizovane delove Kantove filozofije, poput njegove pedagoške teorije, vizije najranije istorije, teorije o prvobitnim sklonostima ljudske prirode, i daje doprinos razumevanju Kantove teorije delanja.

- **Zaključak**

Na osnovu uvida u doktorsku disertaciju *Ka transcendentalnom zasnivanju javnog prava* doktorantkinje Jelena Govedarica može se konstatovati da ovaj rad ispunjava sve formalne uslove. Disertacija na studiozan, obuhvatan i detaljan način interpretira Kantovo shvatanje javnog juridičkog i etičkog prava, uslove mogućnosti moralnog napretka pojedinaca i čovečanstva, te kao takava predstavlja obuhvatnu interpretaciju Kantove filozofije morala. Uz to ona zadovoljava i sadržinske zahteve koji se odnose na temeljnu i celovitu obradu postavljene teme, primerenost metodskog pristupa razmatranoj problematici, poznavanje i korišćenje relevantne literature. Disertacija je plod samostalnog istraživačkog rada autorke i predstavlja originalno naučno delo, zbog čega predlažemo Nastavno–naučnom veću Filozofskog fakulteta u Beogradu da donese odluku kojom se odobrava usmena odbrana ove disertacije.

U Beogradu, 07.10.2020.

Članovi komisije:

Dr Jovan Babić, redovni profesor, mentor
Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu

Dr Nenad Cekić, redovni profesor
Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu

Dr Aleksandar Dobrijević, docent
Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu

Dr Iva Draškić Vićanović, redovni profesor
Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu